

Бондарук Антоніна Трохимівна, магістр психології, керівник гуртка психоемоційного розвитку дітей; 49000, Центр художньо-естетичної творчості учнівської молоді; вул. Передова, 253, м. Дніпро, Київ, Україна; tpetrash@ukr.net; +38 (097)-506-59-31

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8872-2299>

ШКІЛЬНА ГОТОВНІСТЬ ПЕРШОКЛАСНИКІВ ЯК МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація

Постановка проблеми. Від того, наскільки дитина розвинена фізично, психічно, розумово і особистісно, має залежати, з якого віку починати навчання в школі, що робить актуальним вивчення медико-психологічних аспектів готовності дошкільників до навчання у віці шести років у порівнянні з дітьми, яким виповнилося сім років, у теоретичному та практичному плані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При формуванні психологічної готовності до школи, необхідно враховувати індивідуально-психологічні особливості дитини.

Формулювання мети статті. Мета - на основі дослідження медико-психологічних особливостей шкільної готовності, визначити оптимальний вік початку шкільного навчання дитини.

Виклад основного матеріалу. Нами були здійснені порівняльні дослідження шкільної готовності дітей 6- та 7-річного віку. Діти 6-річного віку виявляли ускладнення в спілкуванні, встановленні контакту, адаптації до нових ситуацій, давали неповні та неточні відповіді на запитання. Діти 7-річного віку, навпаки, були схильні до встановлення емоційного контакту. У віці 6 років ще недостатньо сформованими є самоконтроль, навчальна мотивація та інші елементи навчальної діяльності. В 7 років дитина вже і фізіологічно, й психологічно готова до процесу шкільного навчання, тоді як

6-річки виявляють незрілість пізнавальної сфери, психомоторики та інших психофізіологічних показників.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В дітей 7-річного віку психологічні якості, що є важливими для процесу адаптації до шкільного навчання, є значно більш розвиненими, ніж у дітей 6-річного віку. Недостатня психологічна готовність 6-річних дітей до шкільного навчання може спричинити в них проблеми орієнтування в навчальному процесі та як наслідок – підвищення рівня ситуативної та особистісної тривожності. Діти 7-річного віку є психологічно більш зрілими, для них початок шкільного навчання є значно меншим стресогенним чинником, ніж для 6-річок.

Ключові слова: шкільна готовність, психодіагностика.

Анотація

Постановка проблеми. От того, насколько ребенок развит физически, психически, умственно и личностно, должно зависеть, с какого возраста начинать обучение в школе, что делает актуальным изучение медико-психологических аспектов готовности дошкольников к обучению в возрасте шести лет по сравнению с детьми, которым исполнилось семь лет.

Анализ последних исследований и публикаций. При формировании психологической готовности к школе, необходимо учитывать индивидуально-психологические особенности ребенка.

Формулировка цели статьи. Цель - на основе исследования медико-психологических особенностей школьной готовности, определить оптимальный возраст начала школьного обучения ребенка.

Изложение основного материала. Нами было проведено сравнительное исследование школьной готовности детей 6- и 7-летнего возраста. Дети 6-летнего возраста проявляли трудности в общении, установлении контакта, адаптации к новым ситуациям, давали неполные и неточные ответы на вопросы. Дети 7-летнего возраста, наоборот, склонны к установлению эмоционального контакта. В возрасте 6 лет еще недостаточно

сформированными является самоконтроль, учебная мотивация и другие элементы учебной деятельности. В 7 лет ребенок уже и физиологически, и психологически готов к процессу школьного обучения, тогда как дети 6-летнего возраста проявляют незрелость познавательной сферы, психомоторики и других психофизиологических показателей.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. У детей 7-летнего возраста психологические качества, которые важны для процесса адаптации к школе, значительно более развиты, чем у детей 6-летнего возраста. Недостаточная психологическая готовность 6-летних детей к школьному обучению может вызвать у них проблемы ориентирования в учебном процессе и как следствие - повышение уровня ситуативной и личностной тревожности. Дети 7-летнего возраста является психологически более зрелыми, для них начало школьного обучения является значительно менее стрессогенным фактором, чем для 6-леток.

Ключевые слова: школьная готовность, психодиагностика.

Annotation

Formulation of the problem. From the fact that the child is developed physically, mentally, mentally and personally, it depends on which age to start schooling, which makes it relevant to study the medical and psychological aspects of the readiness of pre-school children to study at the age of six years compared with children who are seven years old , in the theoretical and practical terms.

Analysis of recent research and publications. When forming psychological readiness for school, it is necessary to take into account the individual psychological characteristics of the child.

Formulating the purpose of the article. The goal - based on the study of medical and psychological characteristics of school readiness, determine the optimal age of the beginning of school education of the child.

Presenting main material. We conducted comparative studies of school readiness of children aged 6 and 7 years.

Children of 6 years of age found difficulties in communicating, establishing contact, adapting to new situations, giving incomplete and inaccurate answers to questions. Children of 7 years old, on the contrary, were prone to establishing an emotional contact. At the age of 6 years, self-control, educational motivation and other elements of educational activity are underdeveloped. At 7, the child is already physiologically and psychologically ready for the process of school education, while the 6-year-olds reveal the immaturity of the cognitive sphere, psychomotor and other psychophysiological indicators.

Conclusions and perspectives of further research. In children of 7 years of age, the psychological qualities that are important for the process of adaptation to school education are much more advanced than that of children of 6 years of age. The lack of psychological readiness of 6-year-olds for schooling may lead to problems in their orientation in the educational process and, consequently, increase the level of situational and personal anxiety. Children 7 years of age are psychologically more mature, for them the beginning of school education is much less stressful factor than for 6-year-olds.

Key words: school readiness, psychodiagnostics.

Постановка проблеми. Проблема готовності дитини до школи в різних аспектах вивчалася вітчизняними та закордонними фахівцями [13, 16, 21]. Для навчальної діяльності дитина потребує відповідного рівня сформованості елементарних понять, а саме, вміти узагальнювати та диференціювати предмети й явища, разом з батьками планувати свою діяльність та здійснювати самоконтроль, бути зрілою у фізіологічному та психологічному сенсі, досягти відповідного рівня розумового та емоційного розвитку [3, 6, 7]. Вступ до школи і початковий період навчання викликають перебудову всього способу життя та діяльності дитини. Цей період важкий для шестирічних дітей. Спостереження фізіологів, психологів, педагогів показують, що серед першокласників є діти, які через індивідуальні психологічні особливості важко адаптуються до нових умов, лише частково

можуть упоратися, або не можуть зовсім, з розкладом роботи та навчальною програмою [3-8, 13, 16]. Саме від того, наскільки дитина розвинена фізично, психічно, розумово і особистісно, а також відомостей про стан здоров'я дитини, і буде залежати, з якого віку необхідно починати навчання в школі. Однозначно відповісти на це питання не можна, оскільки необхідно враховувати декілька факторів, що визначають підготовленість дитини до навчання. Тому саме вивчення медико-психологічних аспектів готовності дошкільників до навчання у віці шести років у порівнянні з дітьми, яким виповнилося сім років, у теоретичному та практичному плані робить актуальним таке дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кожному віковому етапу психічного розвитку властива своя провідна діяльність, у якій, за О.М.Леонтьєвим, передусім задовольняються актуальні потреби індивіда, формуються мотиваційні, пізнавальні, цілеутворювальні, операційні, емоційні та інші процеси [6, 7, 11, 21, 25]. Активність проявляється в діяльності дитини – самостійній і спільній з дорослими, що зумовлює рівень психічного розвитку [8, 9, 15]. Від природи індивіда, його потреб, переживань та інших суб'єктивних властивостей залежить, що саме із зовнішнього, об'єктивного середовища стане для нього значущим, впливатиме на нього і спричинить виявлення активності [19, 21, 25].

В навчальній діяльності виникають суперечності між новими проблемними ситуаціями і наявним у дитини досвідом їх розв'язання та вирішуються шляхом напрацювання нових способів дій, формуванням більш досконалих операцій, узагальнених прийомів розумової діяльності [4, 6, 13, 19]. В результаті розв'язання суперечностей психіка дитини переходить на більш високий рівень розвитку, що виявляється у появі нового більш складного типу діяльності, виникненні у психіці дитини нових якостей, які Л.С.Виготський назвав новоутвореннями [19-22].

У вітчизняній психології визнається особлива роль критичних періодів в загальному психічному розвитку дитини як таких, що знаменують «діалектичний стрибок до нової якості» - за Л.С. Виготським, «якісний зсув у

розвитку» - за О.М. Леонтьєвим, «зламний етап онтогенетичного розвитку» - за Л.І. Божович, «перебудову особистості» - за С.Л. Рубінштейном [11, 23-25]. Підставою для такого розуміння логіки розвитку є визнання того, що розвиток є діалектичним процесом, в якому перехід від однієї стадії до іншої здійснюється еволюційним, а не революційним шляхом (Л.С. Виготський) [11, 24, 25]. Кризи розвитку стали предметом систематичного вивчення в руслі психоаналітичної традиції, а у вітчизняну психологію системні уявлення про зміст вікової кризи були введені П.П.Блонським [7, 17, 23].

Криза – це свідчення зламу, зрушення, що не відбулися своєчасно. Криз може зовсім не бути, якщо психічний розвиток дитини складається не стихійно, а є розумно скерованим процесом – скерованим вихованням» [23]. В науковому доробку психологів обґрунтовано значущість кризових етапів у віковому розвитку дитини, намічені змістовні ознаки симптомокомплексів криз, виявлено взаємозалежність між позитивними і негативними складовими симптомокомплексу кризи [10, 23].

Д.Б. Ельконін обґрунтував положення про те, що в процесі розвитку дитини спочатку відбувається засвоєння мотиваційної сторони діяльності, а вже потім – операційно-технічної. Поняття провідної діяльності в дослідженнях О.М. Леонтьєва, Д.Б. Ельконіна не співпадає із поняттям домінуючої, основної діяльності. Домінуючою є та діяльність, якій відводиться найбільше часу, але вона не обов'язково є провідною, тобто, розвивальною [25]. Після 6 років відбуваються суттєві фізіологічні зміни у головному мозку. Змінюється співвідношення між збудженням і гальмуванням на користь останнього, хоча збудження продовжує переважати - діти є імпульсивними, відзначаються високим рівнем рухового неспокою [5-9, 18]. Починаючи з 7 років, набуває все більшої сили гальмівний контроль кори головного мозку над інстинктивними і емоційними реакціями. Зростає роль другої сигнальної системи (а отже і мовлення). Анатомо-фізіологічні особливості розвитку молодшого школяра створюють передумови формування готовності до навчання [4-7, 12].

Однією з основних особливостей дошкільного періоду життя дитини є

розвиток довільності провідних психічних процесів. Діти засвоюють знаки в процесі спілкування із дорослими і починають використовувати їх для управління власним психічним життям, що у свою чергу, сприяє становленню таких суто людських психічних процесів як логічне мислення, воля, мовлення [13-18]. Відбуваються суттєві якісні зміни у психіці дитини. Діти дошкільного віку намагаються узагальнювати власний досвід, їхні міркування із асоціативних поступово перетворюються на логічні. Вони оволодівають мовленням у обсязі, необхідному для вираження потреб, думок, почуттів. Період дошкільного дитинства є періодом фактичного становлення особистості і особистісних механізмів поведінки [6-8]. В цей період починає складатися індивідуальна мотиваційна система дитини на засадах ієрархії, підпорядкованості домінуючим мотивам. Мотиви набувають відносної стійкості [15-18]. В дошкільному дитинстві дитина переходить від імпульсивної, ситуативної поведінки до особистісної, опосередкованої певними уявленнями або образом. Важливу роль у психічному розвитку дошкільника відіграє розвиток емоційної сфери. Гармонійний розвиток у ранньому і дошкільному дитинстві з необхідністю передбачає не лише засвоєння дитиною знань, але й пробудження у неї істинно людських почуттів [17, 18]. Емоційний розвиток дитини є важливою умовою морального розвитку особистості у період дорослішання. Не менш важливим є формування у дитини емоційно-ціннісного ставлення до себе, як до суб'єкта гуманних стосунків з ровесниками [24]. У другій половині дошкільного періода формується самооцінка на основі первинної емоційної самооцінки - «я хороший» і раціональної оцінки чужої поведінки. Наприкінці періоду розвивається здатність мотивувати самооцінку, самокритичність [24].

Вступ дитини до школи – важлива подія в її житті. Діти по-різному переживають цю подію залежно від психологічної готовності. В цілому можна говорити про три напрями розвитку дитини даного періоду: формування довільних дій, оволодіння засобами і еталонами пізнавальної діяльності та перехід від егоцентризму до децентрації. Водночас, прослідковується загальна для всіх перехідних періодів емоційна нестійкість.

Тут ми можемо говорити про «кризу 7 років» [22]. Л.С. Виготський характеризував поведінку дітей цього віку як неприродну, манірну, дивну, немотивовану і наголошував, що ці ознаки зумовлені втратою дитячої безпосередності, мимовільності поведінки, яка формується як результат диференціації внутрішнього і зовнішнього життя: втрата дитячої безпосередності означає привнесення у вчинки дитини інтелектуального моменту, який вклинюється між переживанням і безпосереднім вчинком [6, 7, 10, 11]. Л.І. Божович негативні ознаки поведінки дитини в період переживання кризи пов'язує із насильним пригніченням нових особистісних потреб та соціальними вимогами. Для кризи 7 років, вважає Л.І. Божович, характерна депривація двох проблем – у знаннях і соціальних відносинах, що виявляються у становленні внутрішньої позиції школяра [6].

Державним стандартом дошкільної освіти України є Базовий компонент дошкільної освіти. У ньому зведено норми і положення, що визначають державні вимоги до рівня освіченості, розвиненості та вихованості дитини 6 (7) років; сумарний кінцевий показник набутих дитиною компетенцій перед її вступом до школи [2]. Базовий компонент дошкільної освіти передбачає засвоєння її змісту як завершального етапу, розрахованого на весь період дошкільного дитинства, сформованість мінімально достатнього та необхідного рівня освітніх компетенцій дитини перших 6 (7) років життя, що забезпечує її повноцінний психофізичний та особистісний розвиток і психологічну готовність до навчання в школі [2].

Дошкільне виховання ставить за мету збереження та зміцнення фізичного, психічного і духовного здоров'я дитини, її гармонійний розвиток, соціальне становлення особистості дитини, формування механізмів адаптації в умовах незнайомих дітей і дорослих. Тим не менш, діти-шестирічки часто приходять до першого класу, переживаючи тяжкий період психологічної адаптації та соціального становлення [3-8, 13, 15, 18, 22].

Згідно Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р., діти йтимуть до школи, як правило, у 6-річному, але в будь-якому разі не пізніше 7-річного віку [1]. Проблема готовності дітей 6-річного віку до шкільного навчання є

однією з найбільш болючих як серед батьків, так і серед педагогів-практиків, які розуміють особливості психофізіологічного розвитку дитини-дошкільника, бачать проблеми соціальної адаптації, психологічної залежності від родини та звичних умов перебування в ігровому середовищі.

Труднощі широкої категорії дітей у навчанні часто означають терміном «нездатність до навчання». У сучасних школах нездатними до навчання часто називають дітей із нормальним розумовим розвитком, без сенсорних і моторних відхилень, які, попри все, вимагають особливої до себе уваги вчителя або батьків [6, 7, 11, 13, 15, 23, 25]. Таких дітей можна поділити на дві основні групи:

1. Діти із проявами труднощів у засвоєнні певних шкільних предметів, до яких належать такі: дислексія – нездатність до навчання, пов'язана із надзвичайними труднощами при навчанні читанню; дисграфія – нездатність до навчання, пов'язана із надзвичайними труднощами при навчанні письму; дискалькулія – нездатність до навчання, пов'язана із надзвичайними труднощами при оволодінні арифметичними навичками

2. Діти, які характеризуються синдромом дефіциту уваги і гіперактивності - СДУГ: дефіцит уваги – нездатність зосереджуватися на певному предметі для його вивчення протягом означеного часу; гіперактивність – виявлення надмірної активності, що супроводжується слабким контролем спонук. Такі діти потребують психокорекційного супроводу та медикаментозного лікування у полі розвивального освітнього простору.

Формування пізнавальних інтересів школярів має ґрунтуватися на розвитку сфери почуттів, передусім таких, як подив при зустрічі з новим і несподіваним, тим, що суперечить досвіду або наявним уявленням; вагання і сумніви у процесі пошуку; радість відкриття; піднесений настрій від розв'язання складної проблеми тощо [4, 6, 8, 14, 16]. Хоча діти шестирічного віку ще нездатні до самотійного переживання названих почуттів, проте вони надзвичайно сприйнятливі до емоційного стану дорослих і ровесників. Вони

не просто поділяють здивування чи радісне захоплення іншого, а й переймаються ними, набувають досвіду переживань, оволодівають здатністю дивуватись і захоплюватись. А це значною мірою сприяє розвитку їх пізнавальної активності [14, 15].

В останні роки спостерігається зміщення межі кризи семи років до шестилітнього віку. Ще зовсім недавно до шестирічної дитини ставилися як до дошкільника, а тепер на неї дивляться як на майбутнього школяра [15, 22]. Від шестилітньої дитини вимагають вміння організувати свою діяльність, виконувати правила і норми, більш прийнятні для школи, чим дошкільного закладу. Дитину активно навчають знанням і умінням шкільного характеру, самі заняття в дитячому садку нерідко проводяться в формі уроку [3, 4]. Більшість учнів першого класу до моменту вступу в школу вже вміють читати, рахувати, мають широкі знання з різних областей життя. Багаточисленні експериментальні дослідження показують, що пізнавальні можливості сучасних шестилітніх дітей перевищують відповідні показники їх однолітків 6-7 років минулих років [3, 4, 22]. Пришвидшення темпу психічного розвитку є одним із факторів зміщення кризи 7 років на більш ранній період. Крім того, старший дошкільний вік характеризується значними змінами в роботі фізіологічних систем організму. Його не даремно називають віком молочних зубів, віком «витягування в довжину». В останні роки спостерігається більш раннє дозрівання основних фізіологічних систем організму дитини [22].

Отже, нова соціальна позиція і нові види діяльності у дітей починає формуватися значно раніше. В той же час, терміни вступу до школи залишились тими же: частина дітей починають навчання з 7 років. Перехідний вік, таким чином, виявився розтягнутим від 5,5 до 7,5-8 років, тому протікання кризи в сучасних умовах стає гострішим.

Треба враховувати, що, діти 6-річного віку відрізняються зростаючим дитячим організмом, дозрівання якого ще не закінчилося, функціональні особливості якого ще не склалися і робота якого ще обмежена. Обов'язково потребують окремого дослідження питання, які саме функції не

сформувалися, та, при підготовці дитини, психологічне корегування процесу шкільного дозрівання. При перебудові педагогічного процесу, при вдосконаленні виховних програм необхідно передбачати не тільки те, що дитина даного віку здатна досягти при інтенсивному тренуванні, але й також яких фізичних і нервово-психічних витрат буде їй це коштуватиме.

Шестирічна дитина може багато чого. Але не слід і переоцінювати її розумові можливості. Логічна форма мислення хоч і доступна, але ще не типова, не характерна для дитини 6-річного віку, тип її мислення специфічний. Підсумком інтелектуального розвитку дошкільника є вищі форми наочно-образного мислення [6, 7]. Серйозної уваги потребує також формування вольової готовності майбутнього першокласника. Адже його чекає напружена праця, від нього буде потрібно вміння робити не тільки те, що йому хочеться, а й те, що від нього вимагатиме вчитель, шкільний режим, програма. До шести років відбувається оформлення основних елементів вольової дії: дитина здатна поставити мету, прийняти рішення, намітити план дії, виконати його, проявити певне зусилля у разі подолання перешкоди, оцінити результат своєї дії. Але всі ці компоненти вольової дії ще недостатньо розвинені [6, 7, 11, 16]. При формуванні психологічної готовності до школи, необхідно враховувати індивідуально-психологічні особливості дитини, що будуть проявлятися, зокрема, в темпі засвоєння знань, ставленні до інтелектуальної діяльності, особливостях емоцій і вольової регуляції своєї поведінки та інших [14-17, 19]. Діти, які не були в дитячих садках, нерідко губляться в нових умовах, не відразу вступають в контакт з учителем та однокласниками. Звідси стає зрозумілою важливість індивідуального підходу до дітей у керуванні процесом їх входження в шкільне життя, з його новим для них змістом, формами і об'єктивними вимогами, які повинні стати суб'єктивними вимогами учнів до себе самих, внутрішніми регуляторами їх поведінки. Пізнавальні мотиви в цьому віці ситуативні та нестійкі: під час навчання вони з'являються й підтримуються лише завдяки зусиллям педагогів. Оцінка навчальної роботи сприймається як оцінка особистості, тому негативні оцінки спричиняють тривожність, стан

дискомфорту, апатії. Поведінка ще нестійка, залежить від емоційного стану дитини, що істотно ускладнює взаємини з однолітками та вчителем. Усе це необхідно враховувати під час організації навчального процесу дітей 6-річного віку [13, 15]. Опанування дитиною учбовою діяльністю не відбувається стихійно, а потребує як значних особистісних зусиль, так і допомоги дорослих, насамперед учителя. Навчальна діяльність дошкільників має вибудовуватися з урахуванням вікових можливостей дітей у розвитку, а згодом і саморозвитку, пізнавальних і особистісних конструктів.

Тому готовність дитини до навчання в школі потребує більш детального вивчення та програми психокорекції, згідно з висновками та розробленої з урахуванням медико-психологічних особливостей дітей 6-ти річного віку, щоб вона могла сприяти формуванню їх психологічної готовності до шкільного навчання.

Формулювання мети статті. Мета - на основі дослідження медико-психологічних особливостей шкільної готовності, визначити оптимальний вік початку шкільного навчання дитини.

Виклад основного матеріалу. Для послідовного досягнення поставленої мети, нами були здійснені порівняльні дослідження шкільної готовності відібраних рандомізованим чином дітей 6- та 7-річного віку (таб.1).

Досліджувані діти відвідують дошкільні групи позашкільного навчального закладу, де вони розподіляються на пари та малі групи чисельністю до 3-4 особи, групи за інтересами, що характеризуються активним спілкуванням, взаємовпливом і довірчими стосунками між членами цих груп.

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика досліджуваних груп дітей

Параметри Досл. Група	Рік народ- ження	Хлопчики		Дівчатка		Всього		Стан здоров'я	Соціально- побутові умови
		абс. число	%	абс. число	%	абс. число	%		
1 група	2012	25	56,8	19	43,2	44	100	Практично здорові	Задовільні
2 група	2011	26	55,3	21	44,7	47	100	Практично здорові	Задовільні

Міжособистісні відносини дітей обох досліджуваних груп проявляються в спілкуванні, у спільній діяльності, в цілому носять доброзичливий характер. При цьому загальна згуртованість в одній із навчальних груп відсутня, що підтверджується тим, що малі групи замикаються в своїх інтересах, не хочуть приймати інших дітей в гру. Є також діти, які відчують труднощі в міжособистісних взаємодіях, у спілкуванні. Проте, переважна більшість дітей активно залучена в навчальний процес у даному дошкільному закладі, характеризується працьовитістю, відповідальністю. При цьому, в навчальних групах спостерігається атмосфера змагальності, яка допомагає досягати успіхів в безпосередньо освітній діяльності. Серед дітей є впевнені в собі, допитливі, доброзичливі, що допомагає їм успішно вчитися і вибудовувати відносини з вихователями і педагогами.

Дослідження проводилося за допомогою методу психодіагностичного тестування. В якості психодіагностичного матеріалу, для дослідження психологічної готовності дошкільників до шкільного навчання нами було обрано такі валідні методики: Інтерв'ю «Чарівний світ»; Методика «Загальна орієнтація дітей в навколишньому світі і запас побутових знань»; Методика «Ставлення дитини до навчання в школі», Методика виявлення особистісної готовності до шкільного навчання А.Л. Венгера, що складається з наступних субтестів: «Дорисуй мишкам хвости», «Намалюй красиві рівні кульки, потім розфарбуй їх» та «Намалюй ручки для парасольок», де мишачі хвости, кульки та ручки є елементами літер; Імітація написаного тексту (варіант завдання з тесту «Шкільної зрілості» А. Керна та І. Ирасека).

За методикою «Чарівний світ» було виявлено істотні відмінності між досліджуваними дітьми 6-ти та 7-ми річного віку в установленні контакту (таблиця 2).

Незважаючи на те, що дана методика проводиться в ігровій формі, серед досліджуваних 6-річних дітей 6,8% взагалі відмовилися від спілкування. Скутість виявляли 11 (25,0%) досліджуваних дітей 6-річного віку, а напруження в спілкуванні спостерігалось в 6 дітей (13,6%).

**Результати дослідження показників шкільної готовності
дітей 6-ти та 7-ми річного віку за методикою «Чарівний світ»**

Досліджувана група		Показники встановлення контакту				Всього
		Відмова	Скутий	Напружений	Емоційний	
6-річні діти	абс.число	3	11	6	24	44
	%	6,8	25,0	13,6	54,6	100
7-річні діти	абс.число	0	2	2	43	47
	%	0	4,3	4,3	91,4	100
t-критерій Стьюдента для непов'язаних сукупностей ($p < 0,05$, $f = 89$, $t\text{-критичне} = 1,99$ при $\alpha = 0,05$)		48,08	146,37	65,76	260,22	0,00

Тобто, майже половина досліджуваних дітей 6-річного віку виявляли ускладнення в спілкуванні, установленні контакту, а емоційний контакт вдалося встановити лише в 54,6% випадків (рис.1.). Діти не завжди адекватно розуміли поставлені запитання, давали неповні та неточні відповіді. Досліджувані діти 7-річного віку, навпаки, в більшості випадків (91,4%) були схильні до встановлення емоційного контакту, і лише в 4 дітей 7-річного віку спостерігалися скутість і напруження.

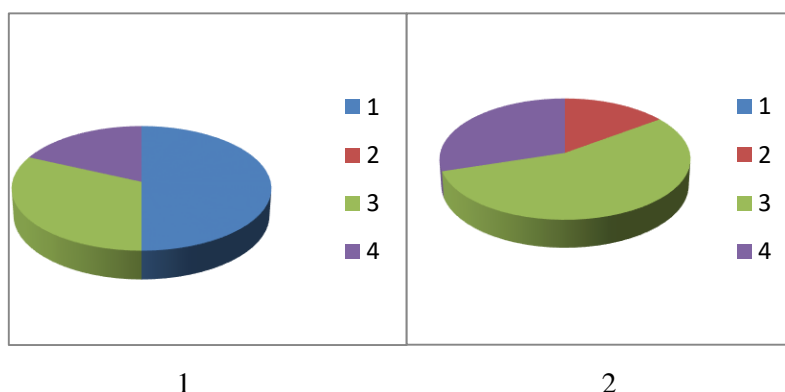

Рис. 1. Співвідношення показників шкільної готовності дітей 6-ти (1) та 7-ми (2) річного віку за методикою «Чарівний світ»

Відмінності в показниках за даною методикою серед дітей 6-ти та 7-ми річного віку виявилися статистично значимими, розраховані значення t-

критерію Стьюдента для непов'язаних сукупностей значно перевищували табличну цифру t-критичного.

Отримані результати є наочною ілюстрацією того, що в 6-річному віці діти важче адаптуються до нової ситуації, мають проблеми в установленні продуктивних контактів із незнайомими людьми, недостатньо мотивовані до виконання завдань і не готові їх вирішувати, не прагнуть досягати кращих результатів. В той же час, діти 7-річного віку легше сприймають ситуацію, швидко до неї адаптуються, активно встановлюють продуктивний контакт, цікавляться завданням, охоче його виконують і намагаються показати кращі результати. Вони більш схильні до узагальнень, побудова висловлювань більш логічна та граматично правильна.

Оцінка загального орієнтування в навколишньому світі дітей, які тільки вступають до школи, та з'ясування запасу їх побутових знань здійснювалися за допомогою психодіагностичної методики «Загальна орієнтація дітей в навколишньому світі і запас побутових знань». Порівняння результатів досліджуваних груп дітей 6-ти та 7-ми річного віку за даною методикою представлено в таблиці 3.

Таблиця 3.

Результати дослідження готовності дітей 6-ти та 7-ми річного віку до навчання в школі за методикою «Загальна орієнтація дітей в навколишньому світі і запас побутових знань»

Досліджувана група		Кількість балів						Всього
		4	5	7	8	9	10	
6-річні діти	абс.число	3	6	6	14	0	15	44
	%	6,9	13,6	13,6	31,8	0	34,1	100
7-річні діти	абс.число	0	0	0	0	2	45	47
	%	0	0	0	0	4,3	95,7	100
t-критерій Стьюдента для непов'язаних сукупностей ($p < 0,05$, $f = 89$, $t\text{-критичне} = 1,99$ при $\alpha = 0,05$)		48,79	96,19	96,19	224,86	14,14	435,58	0,00

Як видно з даної таблиці, за методикою «Загальна орієнтація дітей в навколишньому світі і запас побутових знань», із 10 запитань, що стосуються

орієнтації в навколишньому світі та відображають наявність побутових знань, на всі запитання відповіли без помилок лише 15 із 44 досліджуваних дітей 6-річного віку, що становить всього 34,1%, тоді як в групі досліджуваних дітей 7-річного віку відповіли на всі 10 тестових запитань 45 із 47 дітей (95,7%), і 2 дитини 7-річного віку (4,3%) відповіли на 9 із 10 тестових запитань.

Серед 6-річних дітей 14 осіб (31,8%) відповіли на 8 із 10 запитань, по 6 дітей (13,6%) дали відповіді на 7 та на 5 запитань, і 3 дитини (6,9%) змогли відповісти лише на 4 із 10 тестових запитань (рис.2.).

Незважаючи на те, що психологічно готовими до шкільного навчання, за даною методикою, вважаються діти, які правильно відповіли хоча б на половину із тестових запитань, виявлені істотні відмінності між дітьми 6-ти та 7-ми річного віку. Загалом, як з'ясувалося, 6-річні діти ще не готові до самостійного, усвідомленого орієнтування в навколишньому світі. Тобто, в 6-річних дітей загальна орієнтація та наявні побутові знання є недостатніми для того, щоб добре адаптуватися в шкільному середовищі.

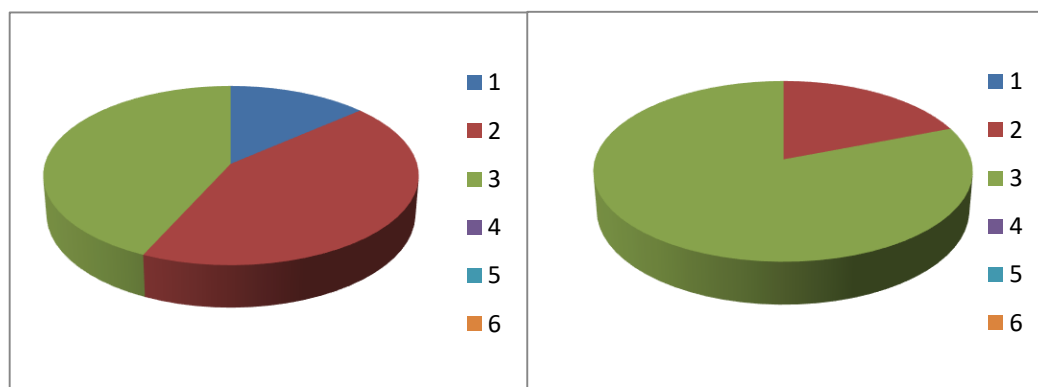

Рис. 2. Співвідношення показників шкільної готовності дітей 6-ти (1) та 7-ми (2) річного віку за методикою «Загальна орієнтація дітей в навколишньому світі і запас побутових знань»

Шкільне навчання пов'язане як із необхідністю опанування значної кількості інформації, так і з дотримання суворого навчального режиму, відповідного розподілу часу. Недостатня ж психологічна готовність до цього 6-річних дітей може спричинити в них проблеми орієнтування в навчальному

процесі та як наслідок – підвищення рівня ситуативної та особистісної тривожності. Отже, початок шкільного навчання в 6-річному віці можна, як свідчать результати дослідження за методикою «Загальна орієнтація дітей в навколишньому світі і запас побутових знань», розглядати як фактор ризику виникнення невротичних порушень психічного здоров'я та психосоматичних розладів.

Визначити мотивованість дитини до нового шкільного життя, до «серйозних» занять, «відповідальних» доручень, розуміння нею навчання як важливої змістовної діяльності, допомагає методика «Особистісна готовність до шкільного навчання». Результати дослідження 6-ти та 7-ми річних дітей, отримані за даною методикою, наведено в таблиці 4. та на рис. 3.

Таблиця 4.

Результати дослідження дітей 6-ти та 7-ми річного віку за методикою «Особистісна готовність до шкільного навчання»

Досліджувана група		Кількість балів				Всього
		5	7	8	10	
6-річні діти	абс.число	22	0	14	8	44
	%	50,0	0	31,8	18,2	100
7-річні діти	абс.число	0	7	26	14	47
	%	0	14,9	55,3	29,8	100
t-критерій Стьюдента для непов'язаних сукупностей ($p < 0,05$, $f = 89$, t -критичне = 1,99 при $\alpha = 0,05$)		353,55	105,36	166,17	82,02	0,00

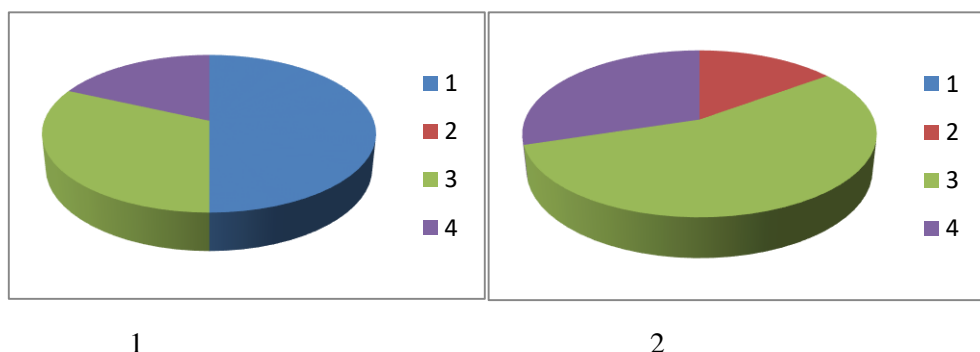

Рис. 3. Співвідношення показників шкільної готовності дітей 6-ти (1) та 7-ми (2) річного віку за методикою «Особистісна готовність до шкільного навчання»

Серед досліджуваних дітей 7-річного віку лише 7 осіб (14,9%) набрали менше 8 балів. Такі діти вважаються недостатньо готовими до школи, але вони недобрали всього 1 бал (тобто, набрали 7 балів із 10 можливих). В той же час, серед дітей 6-річного віку 22 досліджуваних (50,0%) набрали до 5 балів, що свідчить про їх неготовність до шкільного навчання.

Таким чином, результати дослідження за даною методикою дозволяють стверджувати, що переважна більшість дітей 7-річного віку психологічно готові до шкільного навчання, тоді як половина дітей 6-річного віку виявилися психологічно недостатньо готовими до шкільного навчання. У 6-річних діток ще недостатньо сформованими є самоконтроль, навчальна мотивація та інші елементи навчальної діяльності.

З метою оцінки психофізіологічної готовності досліджуваних дітей до шкільного навчання, було використано рисункову методику - субтестові завдання А.Л. Венгера «Дорисуй мишкам хвости», «Намалюй ручки для парасольок» і Намалюй красиві рівні кульки, потім розмалюй їх». Ця методика допомагає діагностувати сформованість передумов оволодіння навчальною діяльністю, рівень розвитку дрібної моторики, цілеспрямованих рухів, об'ємно-просторового сприйняття, абстрактного мислення.

Узагальнені результати дослідження за даною методикою дітей 6-ти та 7-ми річного віку наведені в таблиці 5.

Таблиця 5.

Результати дослідження шкільної готовності дітей 6-ти та 7-ми річного віку за субтестовими завданнями А.Л. Венгера

Рівень виконання	6-річні діти		7-річні діти		t-критерій Стьюдента для непов'язаних сукупностей (p<0,05, f=89, t-критичне=1,99 при α=0,05)
	абс.число	%	абс.число	%	
Низький	6	13,6	0	0	96,17
Середній	19	43,2	9	19,1	170,41
Високий	19	43,2	38	80,9	266,58
Всього	44	100	47	100	0,00

Як видно із даної таблиці, в психофізіологічних показниках шкільної готовності також існують статистично значимі істотні відмінності між дітьми 6-ти та 7-ми річного віку.

Насамперед, слід підкреслити, що 38 досліджуваних дітей 7-річного віку (80,9%) продемонстрували високий рівень шкільної готовності в плані розвитку дрібної моторики, психологічної зосередженості на виконанні завдання, зацікавленості його результатом. Інші 9 досліджуваних дітей 7-річного віку (19,1%) показали середній рівень шкільної готовності.

Серед досліджуваних дітей 6-річного віку високий рівень шкільної готовності за даною методикою було виявлено лише в 19 осіб (43,2%). Стільки ж дітей 6-річного віку, тобто, також 19 осіб (43,2%), показали середній рівень шкільної готовності, і в 6 досліджуваних дітей 6-річного віку (13,6%) визначений за даною методикою рівень шкільної готовності виявився низьким (рис.4.).

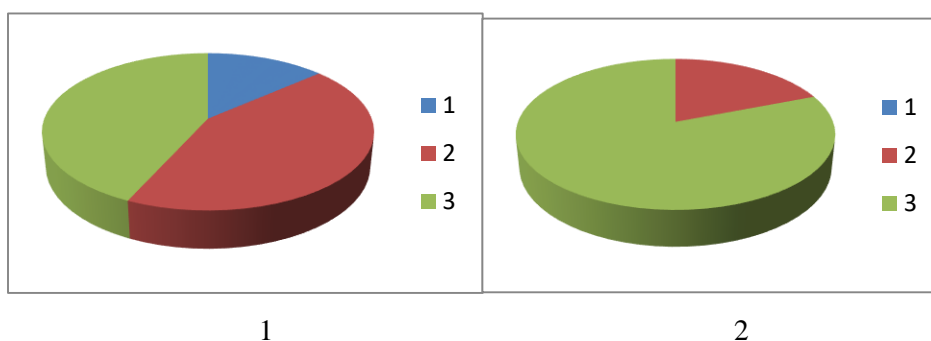

Рис. 4. Співвідношення показників шкільної готовності дітей 6-ти (1) та 7-ми (2) річного віку за субтестовими завданнями А.Л. Венгера

Отже, результати психодіагностичного дослідження за субтестовими завданнями А.Л. Венгера наочно продемонстрували незрілість психофізіологічної сфери більшості дітей 6-річного віку для того, щоб розпочинати шкільне навчання. Ця сфера дозріває до 7-річного віку, про що свідчать відповідні показники за даною методикою. Тобто, в 7 років дитина вже і фізіологічно, й психологічно готова бути залученою до процесу шкільного навчання, тоді як 6-річки виявляють незрілість як пізнавальної сфери, так і психомоторики та інших психофізіологічних показників.

За методикою «Імітація написаного тексту» (Варіант завдання з теста «Шкільної зрілості» А. Керна та І. Ирасека), спрямованою на виявлення шкільно-необхідних функцій в формі здатності до довільного поведінки, також було виявлено істотні, статистично значимі, відмінності між досліджуваними дітьми 6-ти та 7-ми річного віку (таблиця 6.).

Як видно з даної таблиці, із тестовим завданням впоралися на 1-3 бали 59,1% досліджуваних дітей 6-річного віку, та 63,8% (статистично достовірно більше) досліджуваних дітей 7-річного віку. Слід зауважити, що при цьому показники шкільної готовності за даною методикою, які продемонстрували дівчатка, в обох досліджуваних групах були кращими за такі у хлопчиків.

Таблиця 6.

Порівняльна характеристика досліджуваних груп дітей 6-ти та 7-ми річного віку за методикою «Імітація написаного тексту» («Він їв суп») А. Керна та І. Ирасека

Бали	Хлопчики 6-річного віку		Дівчатка 6-річного віку		Загалом 6-річного віку		Хлопчики 7-річного віку		Дівчатка 7-річного віку		Загалом 7-річного віку		t-критерій Стьюдента для непов'язаних сукупностей (p<0,05, f=89, t-критичне=1,99 при α=0,05)		
	абс. число	%	абс. число	%	абс. число	%	абс. число	%	абс. число	%	абс. число	%	t 1	t 2	t 3
1	0	0	0	0	0	0	3	11,5	5	23,8	8	17,0	21,21	35,36	56,57
2	2	8,0	3	15,8	5	11,4	5	19,2	7	33,3	12	25,5	7,07	28,28	49,50
3	9	36,0	12	63,1	21	47,7	7	27,0	3	14,3	10	21,3	14,14	63,64	77,78
4	10	40,0	3	15,8	13	29,5	3	11,5	3	14,3	6	12,8	49,50	0,00	49,50
5	4	16,0	1	5,3	5	11,4	8	30,8	3	14,3	11	23,4	28,28	14,14	42,43
Всього	25	100	19	100	44	100	26	100	21	100	47	100	0,00	0,00	0,00

Оцінку в 4-5 балів, що свідчить про те, що дитина фактично не впоралася з поставленим тестовим завданням, отримали 40,9% досліджуваних дітей 6-річного віку та 36,2% досліджуваних дітей 7-річного віку. Ця різниця є на перший погляд не дуже великою, але статистично достовірною.

Наочно різниця між показниками виконання даної тестової методики в досліджуваних дітей 6-річного та 7-річного віку представлена на рисунку 5.

Для шкільного навчання, за даною методикою, зрілими є ті, які отримали 1-2 бали, тобто, 42,5% досліджуваних дітей 7-річного віку та лише 15,8% досліджуваних 6-річок. Умовно готовими до шкільного навчання є

діти, які отримали 3 бали за даною методикою, і це 47,7% 6-річок та 21,3% досліджуваних дітей 7-річного віку. Такі діти, серед яких переважно 6-річки, потребують пильної уваги і контролю в початковий період навчання. Це якраз ті діти, яким має бути надана розвиваюча психокорекційна допомога, спрямована на сприйняття форми прописних літер і вдосконалення дрібної моторики,- малювання візерунків за зразком, заняття з дрібними деталями (складання мозаїк та моделей, плетіння, вишивання, малюнок).

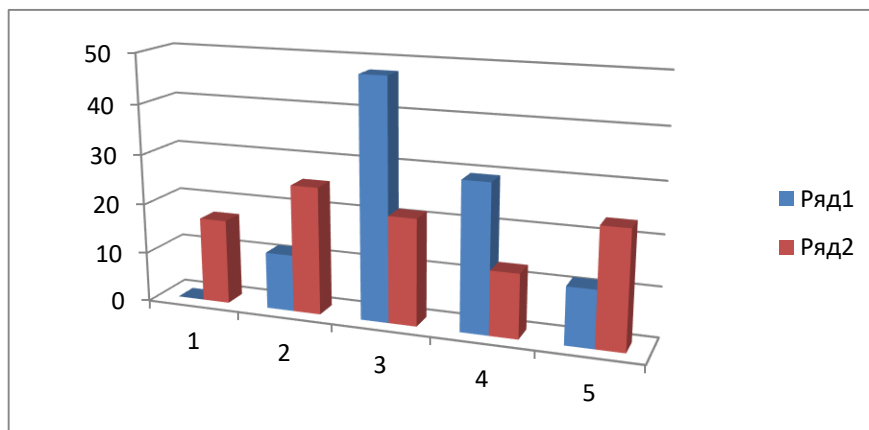

Рис. 5. Порівняння результатів виконання тестового завдання за методикою «Імітація написаного тексту» («Він їв суп») А. Керна та І. Ирасека дітьми 6-річного (ряд 1) та 7-річного (ряд 2) віку

Ті ж діти, які отримали 5 балів, а це 11,4% 6-річок і 23,4% 7-річок, потребують додаткових занять, особливої уваги в початковий період навчання. У них, швидше за все, виникають проблеми з розумінням завдань вчителя, освоєнням малюнка та письма, тому для них є необхідним проведення відповідної психокорекційної роботи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В результаті дослідження встановлено, що у дітей 7-річного віку психологічні якості, що є важливими для процесу адаптації до шкільного навчання, є значно більш розвиненими, ніж у дітей 6-річного віку. В 6-річному віці діти важче адаптуються до нової ситуації, мають проблеми в установленні продуктивних контактів із незнайомими людьми, недостатньо мотивовані до виконання завдань і не готові їх вирішувати, не прагнуть досягати кращих результатів, тоді як діти 7-річного віку легше сприймають ситуацію, швидко

до неї адаптуються, активно встановлюють продуктивний контакт, цікавляться завданням, охоче його виконують і намагаються показати кращі результати. Вони більш схильні до узагальнень, побудова висловлювань більш логічна та граматично правильна. З'ясовано, що 6-річні діти ще не готові до самостійного, усвідомленого орієнтування в навколишньому світі, їхня загальна орієнтація та наявні побутові знання є недостатніми для того, щоб добре адаптуватися в шкільному середовищі. В дітей 6-річного віку ще недостатньо сформованими є самоконтроль, навчальна мотивація та інші елементи навчальної діяльності, тобто, вони психологічно недостатньо готові до початку шкільного навчання. Виявлено незрілість психофізіологічної сфери дітей 6-річного віку для початку шкільного навчання. Встановлено, що переважну більшість дітей 6-річного віку можна вважати лише умовно готовими до шкільного навчання. В той же час, майже половина досліджуваних дітей 7-річного віку (42,5%) є цілком готовими, психологічно зрілими, до початку шкільного навчання. В 7 років дитина вже і фізіологічно, й психологічно більше готова бути залученою до процесу шкільного навчання, тоді як 6-річки виявляють незрілість як пізнавальної сфери, так і психомоторики та інших психофізіологічних показників.

Неврахування даних психологічних особливостей дітей 6-річного віку при початку в цьому віці шкільного навчання, становить ризик зриву адаптаційних механізмів, що може призвести до розвитку психологічних порушень у вигляді невротичних реакцій та психосоматичних розладів. Недостатня психологічна готовність 6-річних дітей до шкільного навчання може спричинити в них проблеми орієнтування в навчальному процесі та як наслідок – підвищення рівня ситуативної та особистісної тривожності. Діти 7-річного віку є психологічно більш зрілими, готовими до сприйняття нових ситуацій, встановлення продуктивного контакту з іншими людьми, конструктивного вирішення поставлених завдань.

Отже, для дітей 7-річного віку початок шкільного навчання є значно меншим стресогенним чинником, ніж для 6-річок. Діти, психологічно не готові до початку шкільного навчання, потребують пильної уваги і контролю

в початковий період навчання, а також відповідної розвиваючої психокорекційної допомоги, спрямованої на вдосконалення дрібної моторики та розуміння завдань вчителя.

Список використаних джерел

1. Закон України про освіту. Верховна Рада України; Закон від 05.09.2017 № 2145-VIII. // Електронний ресурс.- режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> .
2. Базовий компонент дошкільної освіти України // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – К.: МОН, 2012.
3. Аксьонова О.І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі».- у 2-х ч. Ч.ІІ. Від трьох до шести (семи) років // О.І. Аксьонова, А.М. Аніщук, Л.В. Артемова [та ін.].– К.: Тов. «МЦФЕР-Україна», 2014. – 452 с.
4. Байєр О.М. Світ дитинства: комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів / О.М. Байєр, Л.В. Бабліна, І.М. Богдан [та ін.]; [ред. Л.В. Бабліна].– Тернопіль : Мандрівець, 2015.– 200 с.
5. Богуш А.М. Готуємо руку дитини до письма / А.М. Богуш. – Тернопіль: Мандрівець, 2009. – 108 с.
6. Божович Л. И. Психологическое развитие школьника и его воспитание / Л. И. Божович, Л. С. Славина. – М. : Педагогика, 1979. – 176 с.
7. Бреслав Г. М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонения / Г. М. Бреслав. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.
8. Булдович М. Гармонія: книга для батьків і вихователів / М. Булдович, Н. Бадь.- К.: Шкільний світ, 2008.- 128 с.
9. Бурова А.П. Організація ігрової діяльності дітей дошкільного віку / А. П. Бурова. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 256 с.
10. Венгер А.Л. Ребенок в обществе : исторический кризис детства / А. Л. Венгер // Вопросы психологии. – 2008. – № 4. – С. 3 – 12. 8
11. Вікова психологія : підручник / За ред. проф. Г.С. Костюка. – К. : Рад. школа, 1976. – 268 с.

12. Вправи для підготовки моторики руки дитини до письма (для дітей старшого дошкільного віку) // Обдарована дитина. – 2012. – № 9. – С. 44-50.

13. Гуткина Н. И. Психологическая готовность к школе : учеб. пособие / Н. И. Гуткина – Санкт-Петербург : Питер, 2004. – с. 8-11, 14, 28.

14. Карабаєва І. І. Розвиток пізнавальної активності дошкільників в умовах середовища взаємодії дітей з дорослими / І. І. Карабаєва, О. Д. Літченко // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України [ред. С.Д. Максименко].- К.: Ін-т психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, 2011. - Т. 7, вип. 25. - С. 87-94.

15. Коваль В. Програма «Впевнений старт як орієнтир формування готовності до навчання у школі / В. Коваль, З. Брежко // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2011. – № 9. – С. 14-17.

16. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного ставлення дошкільника / О. Л. Кононко – К.: Стилос, 2000. – 336 с.

17. Ладивір С. Виховання гуманних почуттів у дітей / [С. Ладивір, О. Долинна, В. Котирло, С. Кулачківська, С. Тищенко, О. Вовчик-Блакитна, Ю. Приходько [ред. Т. Піроженко, С. Ладивір, Ю. Манилюк]. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 168 с.

18. Левшунова К. В. Емпірична модель дослідження рухової активності дитини дошкільного віку як чинника її психічного благополуччя / К.В. Левшунова // Проблеми сучасної психології. - 2014. - Вип. 26. - С. 375-390.

19. Методи вивчення психічного розвитку дитини-дошкільника: Метод. посіб. для педагогів, практик психологів, студ. серед. і вищ. пед. закл. [ред. С. Є. Кулачківська]. - К. : Світич, 2003. - 40 с.

20. Ньюкомб Н. Развитие личности ребенка / Нора Ньюкомб [пер. с англ. В. Белоусов]. – СПб. : Питер, 2003. – 654 с.

21. Павелків Р.В. Дитяча психологія: Навч. посібник / Р.В. Павелків, О.П. Цигипало. – К.: Академвидав, 2008. – 432с.

22. Поліщук В. М. Криза 7 років : феноменологія, проблеми : навч. посіб. /В. М. Поліщук. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 118 с.

23. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук [та ін.] – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.

24. Хухлаева О. В. Тропинка к своему Я: уроки психологии в начальной школе (1–4 кл.) / О. В.Хухлаева.- 4-е изд. -М.:Генезис,2011.- 344 с.

25. Эльконин Д. Б. Детская психология: учеб. Пособие для студ. Высш. Учеб. Заведений / Д. Б. Эльконин; [ред. Б.Д. Эльконин].- 4-е изд., стер. — М.: Издательский центр «Академия», 2007.- 384 с.

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine on Education, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

2. Informational collection of the Ministry of Education and Science of Ukraine (2012), The basic component of preschool education in Ukraine, *Informatsiynyy zbirnyk Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny*, 2012.

3. Aks'onova, O.I. Anisnchuk, A.M. and Artemova, L.V. ets. (2014), *Prohrama rozvytku dytyny doshkil'noho viku «YA u Sviti» CH.II. Vid tr'okh do shesty (semy) rokiv* [The program of development of a child of preschool age "I am in the world" From three to six (seven) years], 2nd ed, Tov. «MTSFER-Ukrayina», K.yiv, Ukraine.

4. Bayyer, O.M. Bablina, L.V. and Bohdan, I.M. ets (2015), *Svit dytynstva: kompleksna osvitnya prohrama dlya doshkil'nykh navchal'nykh zakladiv* [The World of Childhood: A Comprehensive Educational Program for Preschool Educational Institutions], Mandrivets', Ternopil' , Ukraine.

5. Bohush, A.M. (2009), *Hotuyemo ruku dytyny do pys'ma* [Prepare the child's hand to the letter], Mandrivets', Ternopil' , Ukraine.

6. Bozhovych, L.Y. Slavyna, L.S. (1979), *Psykholohycheskoe razvytye shkol'nyka y eho vospytanye* [Psychological development of a schoolboy and his education], Pedahohyka, Moscow, Russia.

7. Breslav, H.M. (1990), *Émotsyonal'nye osobennosty formirovaniya lychnosty v det-stve: norma y otklonyeniya* [Emotional features of personality formation in childhood: norm and deviations], Pedahohyka, Moscow, Russia.

8. Buldovych, M. Bad'juk, N. (2008), *Harmoniya: knyha dlya bat'kiv i vykhovateliv* [Harmony: A Book for Parents and Educators], Shkil'nyy svit, Kyiv, Ukraine.
9. Burova, A.P. (2010), *Orhanizatsiya ihrovoyi diyal'nosti ditey doshkil'noho viku* [Harmony: A Book for Parents and Educators], Mandrivets', Ternopil', Ukraine.
10. Venher, A.L. (2008), "A Child in Society: The Historic Childhood Crisis", *Voprosy psykholohyy*, vol.4., pp. 3-12.
11. Kostyuk H.S. (1976), *Vikova psykholohiya : pidruchnyk* [Age Psychology: Textbook], Rad. shkola, Kyiv, Ukraine.
12. "Exercises for the preparation of the motor skills of the child's hand to the letter (for children of the senior preschool age)" (2012), *Obdarovana dytyna*, vol. 9, pp. 44-50.
13. Hutkyna, N. Y. (2004), *Psykhologhycheskaya hotovnost' k shkole : ucheb. posobyе* [Psychological readiness for school: study. allowance], Pyter, Sankt-Peterburh, Russia.
14. Karabayeva, I.I. Litichenko, O.D. "Development of cognitive activity of preschool children in the environment of interaction between children and adults", *Aktual'ni problemy psykholohiyi: Zb. nauk. prats' In-tu psykholohiyi im. H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny* [red. S.D. Maksymenko], B.7, vol.25, pp. 87-94, In-t psykholohiyi im. H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny, Kyiv, Ukraine.
15. Koval', V. Brezhko, Z. (2011), "Program "Confident start as a landmark for the formation of readiness for schooling", *Vykhovatel'-metodyst doshkil'noho zakladu.*, vol.9, pp. 14-17.
16. Kononko, O.L. (2000), *Psykhologhichni osnovy osobystisnoho stavlennya doshkil'nyka* [Psychological bases of the preschooler's personal attitude], Stylos, Kyiv, Ukraine.
17. Ladyvir, S. Dolylna, O. Kotyrlo, V. ets. [red. Pirozhenko, T. Ladyvir, S. Manylyuk, Yu.] (2010), *Vykhovannya humannykh pochuttiv u ditey* [Education of humane feelings in children], Mandrivets', Ternopil', Ukraine.

18. Levshunova, K. V. (2014), "The empirical model of the study of motor activity of a child of preschool age as a factor of her psychological well-being", *Problemy suchasnoyi psykholohiyi*, vol. 26, pp. 375-390.

19. Kulachkivs'ka, S. Ye. (2003), *Metody vyvchennya psykhhichnoho rozvytku dytyny-doshkil'nyka: Metod. posib. dlya pedahohiv, prakt. psykholohiv, stud. sered. i vyshch. ped. zakl.* [Methods of studying the mental development of a child-preschool child: Method. manual for teachers, practice. psychologists, student. among. and higher ped shut up], Svitych, Kyiv, Ukraine.

20. N'yukomb, N. (2003), *Razvytye lychnosty rebenka* [The Development of the Child's Personality], Pyter, SPb, Russia.

21. Pavelkiv, R.V. Tsyhypalo, O.P. (2008), *Dytyacha psykholohiya: Navch. Posibnyk* [Children's Psychology: Teaching. manual], Akademvydav, Kyiv, Ukraine.

22. Polishchuk, V. M. (2005), *Kryza 7 rokiv : fenomenolohiya, problemy : navch. posib.* [Crisis of 7 years: phenomenology, problems: teaching. manual], VTD «Universytet's'ka knyha», Sumy, Ukraine.

23. Skrypchenko, O.V. Dolyns'ka, L.V. Ohorodniychuk, Z.V. [ets] (2001), *Vikova ta pedahohichna psykholohiya: navch. posib.* [Age and pedagogical psychology: teach. manual], Prosvita, Kyiv, Ukraine.

24. Khukhlaeva, O.V. (2011), *Tropyinka k svoemu YA: uroky psykholohyy v nachal'noy shkole (1–4 kl.)* [Way to my own: lessons of psychology in elementary school], Henezys, Moscow, Russia.

25. Él'konyn, D.B. (2007), *Det'skaya psykholohyya: ucheb. Posobyie dlya stud. Vyssh. Ucheb. Zavedenyi* [Children's Psychology: Study. Handbook for the studio. Outs Study Zavedeny], 4rd ed, Yzdatel'skyy tsentr «Akademyya», Moscow, Russia.